

ΘΕΛΕΙΝΟΗ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

Ο ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ

ἡ περὶ νέας κωμωδίας παρ' Ἑλλήσι.

(Συνέχεια, ὅρα Φυλ. Θ'.)

B

Ὁ κατὰ τὸ σύστημα τῆς νεωτέρας κριτικῆς ἐρευνῶν τὴν ἑλληνικὴν κωμωδίαν δεῖται ἐν πρώτοις συντονωτέρας ἡ ὅσης ποιούμεθα χρῆσιν προσοχῆς περὶ τὰ φαινόμενα, τὰ ὅποια ἡ κωμωδία αὕτη ἀπὸ τῆς γεννήσεώς της παρουσιάζει.

Ἡ ἑλληνικὴ κωμωδία ἐξῆλθε τῶν κόλπων τῆς θρησκείας καὶ εὐθὺς ἔπειτα ἔστρεψε τὰ θέλη κατὰ τῆς ἑαυτῆς μητρός. Ἦτο παιδιὰ ἐπομένη ἀείποτε ταῖς μᾶλλον διαπρεπέσιν ἑορταῖς τῶν θεῶν, καὶ ἐν τούτοις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας αὐτοὺς τούτους τοὺς θεοὺς ἐνέπαιζεν ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ. Ἐν τῷ αὐτῷ θεάτρῳ, ὅπου πρὸ μικροῦ γυναῖκες ἔντρομοι ἀπέβαλλον τὰ ἔμβρυα εἰς τὴν θέαν τῶν Εὐμενίδων, ἕτεροι θεότητες ὑπὸ τὰς γελοιοτέρας μορφὰς παρίσταντο καὶ ἐκίνουν τοὺς θεατὰς εἰς ἀσβεστον γέλωτα. Εἰσῆγοντο εἰς τὴν σκηνὴν ὅτε μὲν ὡς αἰσχροὶ οἰνοπόται, ὅτε δὲ ὡς ἀπληστοὶ πολυφάγοι, ὡς ἀπατεῶνες ἢ βλάκες, καὶ ταῦτα ἐπὶ παρουσίᾳ λαοῦ κατ' ἐξοχὴν θεοσεβοῦς, δεισιδαίμονος, πολιτευομένου κατὰ τὰ δοκοῦντα τοῖς χρηστηρίοις, λαοῦ ἀλειφομένου εἰς πολέμους ἱεροὺς κατὰ τῶν σιλοῦντων τὰ ἱερὰ καὶ ὅστις πανταχοῦ, καθ' ὅλας τὰς πόλεις αὐτοῦ, καθιέρου

τῇ θρησκείᾳ ναοὺς μεγαλοπρεπεῖς καὶ ἀριστουργήματα καλλιτεχνικά. Καὶ αἱ θρασεῖαι αὗται παρωδίαί ἐτύγγανον ἴσως τῆς ἐπιδοκιμασίας τοῦ Ἀρείου Πάγου, τοῦ προσάτου τούτου τῆς θρησκείας, ὅστις κατεγίγνωσκε ζημίαν θανάτου κατὰ τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Ἀναξαγόρου, ὡς ἀρνηθέντων ἢ ἐρμηνευσάντων λίαν τολμηρῶς τοὺς θεοὺς, τοὺς ὁποίους καταγελάστους καὶ κακῶς ἔχοντας ἐξέθετον εἰς τοῦ κοινοῦ τὰ ὄμματα οἱ ποιηταί. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, εἰ καλῶς σκεφθῶμεν, ἀποβαίνει ἀνεξήγητον ἐφ' ὅσον ἐξετάζεται κατὰ μόνας μάτην δ' ἠθέλομεν ζητήσῃ λόγον περὶ τούτου, καταφεύγοντες εἰς τὴν ἀστασίαν καὶ τὸ ἀσυνεπὲς τοῦ λαοῦ· τοιαύτη τις ἀστασία, τοιαύτη τις ἀσυνέπεια ἤθελεν ἦσθε λίαν μεγάλη ὡς πρὸς λαὸν εὐφυῆ, διατελέσαντα ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἐπὶ αἰῶνας ὁλοκλήρους καὶ ὑπὸ ποικίλα πολιτεύματα, ἐν τε Σικελίᾳ καὶ ἐν Χερσονήσῳ, ἐν καιρῷ εἰρήνης ὡς καὶ ἐν καιρῷ πολέμων καὶ ἐπαναστάσεων, τῶν ἀνακαλούντων εἰς σοβαρὰς σκέψεις τὰ πνεύματα. Πᾶν ἄλλο τοῦτου αἰτίον ἐστὶν ἢ τὸ ἀσυνεπὲς καὶ ἰδιότροπον. Ποῖον τί λοιπόν; Διττή τις ἐργασία τοῦ νοῦ, αἴσθημά τι ὀρμέμεντον, σκοτεινὸν μὲν καὶ ἀόριστον τὸ πρῶτον, εἴτα δὲ προφανέστερον, ὅπερ προσπαθεῖ νὰ ἐπιφέρῃ διάκρισιν τινα εἰς τοὺς μύθους, ὧν πλήθει ἡ θρησκεία, νὰ διαχωρίσῃ τοὺς ἀφορῶντας ἠθικὸν τινα σκοπὸν ἐκ τῶν μὴ ἔχόντων ἢ τῶν ἀποβαλόντων· πρῶτον σπέρμα θρησκευτικῆς κριτικῆς, διαδηλούμενον διὰ τῆς ἐμφύτου ῥοπῆς τοῦ λαοῦ καὶ τῆς προνομιοῦχου τόλμης τῶν ποιητῶν, πρὶν ἢ περιέλθῃ εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἐπιμόνων προσπαθειῶν καὶ τῆς μονίμου ἐργασίας τῆς φιλοσοφίας. Τούθ' ἔνεκα ἡ ἑλληνικὴ κωμωδία ἀπ' ἀρχῆς αὐτῆς, καὶ, ἔτι πρὸς, αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τὰ προηγηθέντα αὐτῆς καὶ προλειάναντα τὴν ὁδόν, ἔχει σημασίαν τινα, καὶ ἡ κατ' ἐπιφάνειαν ἀνεξήγητος ἐκλογή τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν προσώπων ἀριστα ἐρμηνεύεται. Ἡ ἑλληνικὴ κωμωδία, ὑπὸ μορφὴν εἰδικὴν καὶ δημώδη, ἀποτελεῖ τὴν ἀποκάλυψιν πνεύματός τινος ἐπικρατοῦντος τοῦ ἔθνους καὶ ὅπερ μόνον μετὰ τὸ ἐξαφανισθῆναι τὴν μυθολογίαν ὤφειλε νὰ διασκεδασθῇ. Ἄτε δὴ θρησκευτικὴ κριτικὴ, ἡ κωμωδία, ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ ὡς ἀπὸ κοινῆς συννενοήσεως, ἀσπάζεται πᾶσαν ὁμοειδῆ διαδήλωσιν, ὅθενδῆποτε ἐκπηγάζουσιν, εἴτε ἐκ τῆς φιλοσοφίας, εἴτε ἐκ τῆς τέχνης, εἴτε ἐκ τῆς ἱστορίας, καὶ βαίνει πάντοτε τῷ αὐτῷ θήματι καὶ

διέρχεται τοὺς αὐτοὺς σταθμοὺς ἐν παντὶ τῷ μεγάλῳ τῶν νοερῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἀνέπτυξεν ἡ Ἑλλάς, καὶ αἵτινες περιποιήθησαν αὐτῇ θέσιν λίαν ἐξαιρετικὴν ἐν τῇ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἱστορίᾳ.

Ἡ διττὴ αὕτη ἐργασία τοῦ νοῦ, διαστέλλοντος τὰ ὑποκείμενα τῇ ἐρευνῇ ἐκ τῶν τῇ πίστει ὑπαγομένων, διαφαίνεται ἐν ἀπάσαις ταῖς ἑλληνικαῖς παραδόσεσι, καὶ πρὸ πάντων ὅταν κατὰ προτίμησιν ἐρευνῶμεν περὶ τούτου τὰ μεγάλα συγγράμματα τῶν ἀπωτέρω ἐποχῶν· ἀφ' οὗ δ' ἐν πρώτοις ἀπεκαλύφθη ἀορίστως πῶς εἰς τοῦ λαοῦ τοὺς κόλπους, μεταστᾶσα ἐντεῦθεν, προσεκολλήθη εἰς τὴν ποίησιν. Ὅντως ἀποδεδειγμένον ἐστὶν ὅτι, καὶ περ οἱ λαοὶ ἐμπαθῶς πῶς ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας ἀσελγῶν τινων θεοτήτων, ἀλλὰ μὴν αἱ θεότητες αὗται δὲν ἐτιμῶντο ὡς οἱ λοιποὶ θεοί, οἱ μᾶλλον ἠθικοὶ καὶ μᾶλλον ἀγνοοῖ καὶ δὲν ἡξιοῦντο ἴσου σεβασμοῦ. Οἱ θεοί, οἱ ἀμέσως πῶς εἰκονίζοντες τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀναγκαίας καὶ παγκοσμίου πίστεως, ἐπὶ μακρὸν διατελοῦσιν ἀπρόσβλητοι πάντα, καὶ δύναται τις εἰπεῖν ὅτι οὗτοι μόνοι πραγματικῶς ἀπαρτίζουν τὴν ἀδιαφιλονείκητον καὶ ὡμολογημένην θρησκείαν, ἐν ᾗ οἱ λοιποὶ ἔρμυα εἰσι τῶν ποιητῶν καὶ μυθολόγων. Οὕτω, ὑπὸ τὴν ἀληθῶς σεβαστὴν καὶ θρησκευτικὴν ταύτην κατηγορίαν, παρίστανται ἡμῖν ἐν πρώτοις αἱ τελεταὶ τῶν μυστηρίων, ὅσα ἀλληγορικῶς ἐδίδασκον τὰ ὑπέρτατα τῆς ἠθικῆς δόγματα. Ὁ Ζεὺς, ὅταν ἐν χρυσοῦ ζυγῷ ἔλκητὴν εἰμαρμένην τῶν ἀνθρώπων καὶ τῇ συστολῇ τῶν ὀφρῶν ἐμποιῇ τρόμον τῷ σύμπαντι, ἐξεικονίζει συμβολικῶς τὴν θείαν πρόνοιαν καὶ τὴν παντοδυναμίαν τοῦ ὑψίστου· ἄλλως τε ὑπάρχουσι τύποι θεοτήτων οὕτως ἀγνοοί, ἐν οὗτω καλῇ ἁρμονίᾳ ἔχοντες πρὸς τὰς ἀκριβεσέρας ἠθικάς ἀληθείας, ὥστε κατ' οὐδένα λόγον ἢ κριτικὴ δύναται ν' ἀφθῇ αὐτῶν καὶ ἀείποτε ἔσσονται προσβολῆς ἀνεπίδεκτοι. Τοιαύτη τις ἐστὶν ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ θεία παρθένος—σοφία, δύναμις, ἔμπνευσις, παρθενία, εἰκὼν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀπηλλαγμένης καὶ ἀνωτέρας τῆς ὕλης, ἐν πλήρει πανοπλίᾳ ἐξεληθοῦσα τῆς τοῦ ὑψίστου διανοίας· ἰδέα κατὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι λαμπρὰ καὶ ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Φενηλὼν, μὴδὲν μεταβαλὼν καὶ μὴδὲν προσθεῖς, ἔπλασε θεότητα χριστιανικὴν. Διατηροῦσα τὴν ἀγνότητα αὐτῆς, ἡ Ἀθηνᾶ ἐξεικόνιζε τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐκείνης ἀρετῆς τῆς οἰκογενείας, τὴν εἰκόνα τῆς ὁποίας οἱ πάλοι λαοί, καὶ αὐτοὶ οἱ μᾶλλον διεφθαρμένοι, δὲν ἔπαυσαν καθαγιάζοντες

καὶ τὴν ὁποίαν οἱ Ῥωμαῖοι μετεποίησαν εἰς σχολὴν ἱερατικὴν. Ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος ἵστατο ὡς προσωποποιήσεις τῶν ἀγνοτέρων ἀρχῶν τῆς ἀνατροφῆς καὶ τῆς οἰκογενείας, ἅμα δὲ καὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν. Τοῖς ἀρχικοῖς τούτοις μύθοις προσθετέον παραδόσεις τινάς, τινὰς ἱστορίας θαυμασίας, τῶν ὁποίων ἀγνοοῦμεν μὲν τὴν πηγὴν, ἀλλ' αἵτινες, καθὼ συντελεστικαὶ περὶ τὴν ἐφαρμογὴν ἐναρέτων τινῶν ἀρχῶν, ἦσαν παραδεκταὶ ὡς εὐσεβεῖς δοξασίαι. Κατὰ τὸν Ὅμηρον, φερ' εἰπεῖν, οἱ θεοὶ, ὑπὸ τὸ σχῆμα πτωχῶν ἢ ἐξορίστων ζητούντων ἄσυχον παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, περιφέροντο ἐνίοτε τὸν κόσμον, ἵνα οὕτως ἀποδείξωσι τὴν ἐαυτῶν καλοκάγαθίαν καὶ δώσωσιν ἀγαθὰ παραδείγματα. Καὶ τὰ τοιαῦτα ἐδιδάσκοντο διηνεκῶς καὶ μετ' εὐλαθείας τῷ λαῷ· οἱ μῦθοι δὲ οὗτοι καὶ πανθ' ὅσα τυχόν εἶχον ἀνάλογον τούτοις σημασίαν ἀποτελοῦσι τὸ ἀρχικὸν καὶ πῶς δὲ δογματικὸν θεμέλιον τῆς θρησκείας τῶν πάλαι. Ὁ ἀναγνούς καὶ αἰσθανόμενος τὸν Ὅμηρον οὐδαμῶς περὶ τούτου ἀμφιβάλλει. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην διαπρέπει τὸ βαθὺ θρησκευτικὸν πνεῦμα ἐν πᾶσι τοῖς ποιήμασιν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐν ταῖς ἀγορεύσεσι πρὸ πάντων τῶν ῥητόρων, οἵτινες ἐξ ἀνάγκης ἔπρεπε νὰ λαλῶσι πρὸς τοῦ λαοῦ τὰ αἰσθήματα. Τίνος ἕνεκα; Διότι τὰ τοιαῦτα κατ' οὐσίαν οὐδὲν ἄλλο περιέχουσιν εἰμὴ ἀληθείας κοινωνικὰς, παγκοσμίους καὶ αἵτινες διὰ τῶν συμβόλων, τῶν διηγημάτων καὶ τῶν μυθικῶν καλλωπισμῶν ὑποστηρίζουσι καὶ θεμελιοῦσι κατὰ βάθος τὴν ἀνθρωπίνην πίστιν. Δι' αὐτὸ δὲ τοῦτο οἱ φιλόσοφοι κατατρέχονται διηνεκῶς. Ὁ Αἰσχύλος κατηγορήθη, οὐχὶ διότι ἔθηκεν εἰς τὰ χεῖλη τοῦ Προμηθέως ὕβρεις κατὰ Διός, ἀλλὰ διότι, κοινοποιῶν τὰ μυστήρια, ἀνεμόχλευσε τὰς ἀποκρύφους βάσεις τῶν θρησκευτικῶν ἀρχῶν. Ὁ Εὐριπίδης ἐφοβήθη τοῦ λαοῦ τὴν καταφορὰν, οὐχὶ διότι παρήλλαξε καὶ ἐσύγχισε τὰς παραδόσεις, ἀλλὰ διότι ἐτόλμησε νὰ ἐκστομίσῃ σπουδάζων ἀξιώματα ἐλέγχοντά πῶς πνεῦμα ἀρνησίδεον. Καὶ ὁ Σωκράτης, ὅταν κατεδικάσθη εἰς θάνατον, κατεδικάσθη λόγῳ ὅτι διέφθειρε τὴν νεολαίαν, συγχέων τὰς ιδέας τοῦ δικαίου καὶ ἀγαθοῦ.

Οὕτω λοιπὸν λόγῳ ἠθικῷ καὶ λόγῳ κοινωνικῷ οἱ Σκεπτικοὶ ὑφίσταντο τὴν τοῦ λαοῦ δυσμένειαν· ἀλλ' ὅταν ἡ θρησκεία κατ' οὐσίαν δὲν ἐβλάπτετο, αἱ περὶ θεῶν ἀμφισβητήσεις καὶ ἐμπαιγμοὶ δὲν ἀπη-

γορεύοντο. Πρὸς τοὺς θεοὺς, φερ' εἰπεῖν, ὅσοι, κατὰ τὰ ἐν ταῖς παραδόσεσι φερόμενα, εἶχον ἐλαττώματα καὶ πάθη ἀνθρώπινα, ἕκαστος ἐδύνατο νὰ προσενεχθῇ ἀπαραλλάκτως ὡς καὶ πρὸς πάντα ὄντινα-δήποτε θνητόν. Ἄλλως τε τούτων πολλοὶ, ὡς ἐκ τοῦ ἀποδιδόμενου αὐτοῖς χαρακτῆρος, ἦσαν, φαίνεται, προωρισμένοι εἰς τὸ τὰς προσβολὰς ὑφίστασθαι καὶ ὡς εἰπεῖν ἀπετέλουν τὸ τούτων ἀρχικὸν σημεῖον, ἡ δὲ πτώσις αὐτῶν ἐπάγει τὸ πρῶτον ῥῆγμα τοῦ γενικοῦ συστήματος τῆς πολυθείας. Ὁ Ἥφαιστος, ὁ πολυμήχανος χαλκεύς, τὸν ὅποιον ἡ ὄλως μηχανικὴ ἐργασία ἐξευτέλισε μέχρι τοῦ ἐπαγγέλλεσθαι ὅ,τι θάναυσον καὶ ὅ,τι ἀγενὲς παρ' ἀνθρώποις· ἡ Ἀφροδίτη, ἡ ἄπιστος γαμετὴ καὶ προστάτις τῶν ἀθεμίτων ἐρώτων· ὁ Ἑρμῆς, ὅστις ὡς ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ ὑποπίπτει πολλάκις εἰς αἰσχρουργίας, καταλογίζεται δ' ἐν τοῖς ἑαυτοῦ προτερήμασι τὰς τοῦ ἐμπορίου ἀπάτας· ὁ Βάκχος, ὅστις πρὸς ἰδίαν ἀτυχίαν εὔρε τὴν ἀμπελὸν· ὁ Ἡρακλῆς, τῆς φυσικῆς ῥώμης ὁ τύπος, ὁ μέγας τερατολήτωρ οὐχ ἥττον δὲ καὶ ἀπληστος πολυφάγος — ἅπαντες οὗτοι οἱ θεοί, διὰ τῆς ἡδυπαθείας, τῶν χυδαίων καὶ ἀναρχικῶν αὐτῶν παθῶν, ἐξέπεσον τοῦ οὐρανοῦ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου. Ἀλλὰ καὶ τῶν τῆς πρώτης τάξεως θεῶν πολλοὶ παρίσταντο ὑπὸ διττὴν μορφήν· παράδοξοί τινες παραδόσεις ἀπέδιδον αὐτοῖς συμβάντα τοῖς ἀνθρώποις κοινά· ἐξ οὗ δὲν ἐθεωροῦντο ἀπείρατοι τῶν δεινῶν καὶ τῆς τοῦς θνητοὺς λυμαιομένης διαφθορᾶς καὶ ἐν τῷ τοιῷδε ἐξεταζόμενοι οἱ τοιοῦτοι ἀπέβαλλον τὸ τῆς θεότητος μεγαλεῖον, πᾶν ἄλλο τι ἀπέβαινον ἢ θεοὶ καὶ ὁ περὶ τούτων λόγος μετέβαλλεν ὕψος. Τοῦθ' ἔνεκα παρ' Ὀμήρῳ, προκειμένου περὶ θεῶν, εὔρηται διττὴ ἀλληλουχία αἰσθημάτων καὶ οὕτως εἰπεῖν διττὴ τοῦ λόγου ὕψη, διότι καὶ ἐκαστῇ τῶν θεότητων τούτων διττῶς πως παρίσταται δρῶσα, ὅτε μὲν ὡς προσοποιήσις τοῦ θείου νόμου, ὅτε δὲ ὡς πρόσωπον παραδόσεώς τινος αὐθαίρετου μὲν, παραδεδεγμένης δέ.

(Ἐπεταί.)